

Patrimoni

El rastre dels comunidors, la litúrgia de la meteorologia

Jordi Dalmau

REPORTATGE GRÀFIC DEL L'AUTOR

Estanyol.

Podríem veure la història com un gran tapís fet de tèxtils diversos que han adquirit diferents textures segons les èpoques i els seus aires. El temps s'hi hauria entretingut a deixar-hi un rastre en forma de nusos, tot relligant el pas dels calendaris amb el pes de la memòria. El que anomenem restes i monuments arqueològics són els nusos de la història.

A les comarques gironines tenim molts rastres d'aquests. Uns són els comunidors. Molts estan oblidats –a l'antesala de la pèrdua–, fins i tot començant pel seu propi nom. El diccionari ho enllesteix aviat: comunidor és la petita edificació a quatre vents on s'aixoplugava el sacerdot que comunia o conjurava les tempestats i les pedregades. Parlem, doncs, del passat, i quan la funció d'una cosa deixa d'existir, la seva paraula plega, massa empolsada, per bé que algun rastre físic pugui resistir encara. La proposta d'avui és passar de la seva definició estricta a la realitat supervivent, ja que alguna presència continua essent visible arran del camí, a vegades embardissat per l'oblit.

Havien de ser construccions a quatre vents, per poder albirar des de quin punt provenia la tempestat i cap on calia dirigir les pregàries

L'origen dels comunidors

Els comunidors tenen un origen molt remot, lligat a una qüestió que des de sempre ha preocupat totes les generacions, com és la temença als canvis meteorològics, a un vertader perill baixat del cel; i és al cel on cal implorar les bones complicitats, salvadores. Algunes imploracions –diguem-ne elementals– s'havien anat conservant des de temps llunyà: davant de tempestes amenaçadores s'acostumava d'encendre una de les candeles beneïdes el dia de la Mare de Déu de la Purificació o Candelera, el 2 de febrer. Explica Joan Amades que a algunes comarques catalanes el dia de la Candelera es beneïen candeles de tres colors diferents: la blanca era per assistir a processons, la groga per anar a funerals i la vermella per cremar-la quan tempejjava i pedregava. També, per demanar auxili davant els perills atmosfèrics, s'encenia un ciri dels que havien cremat el Dijous Sant al monument. Continuant amb aquest ritual d'objectiu concret, igualment es cremava llor i romaní que havien sigut prèviament beneïts a la cerimònia pròpia del diumenge de Rams. Amb la mateixa finalitat de conjurar les tempestes, als països del nord d'Europa s'acostumava de posar pedres punxegudes o destrals a les finestres perquè «tallessin» la fúria del mal temps. Tot aquest costumari es realitzava a les cases, ben privadament i senzilla.

Per altra banda hi havia la intervenció més formalitzada per part de l'Església. D'unes èpoques sacralitzades intensivament ja ens havia arribat una munió de creus de terme i pedrons, que més enllà d'amables motius decoratius del paisatge eren fites de propietats i alhora recordatoris que, periòdicament, s'havia de celebrar en aquell punt una imploració de bon temps. D'aquella celebració –i del

Sant Gregori.

seu èxit, és clar–, en depenien la felicitat dels pagesos i el bon fi de les collites. El món rural, que ocupa tanta llargària a la història d'Occident, va fer evolucionar aquells senzills pedrons i creus de terme cap a la construcció dels comunidors, un necessari aixopluc per al sacerdot celebrant i els seus ajudants. En congriar-se la tempesta, el perill dels actants anava en augment. De sempre, els efectes dels llamps poden ser terribles: diuen les cròniques que un sagristà, mentre rebatia la campana de tempestes,

va quedar «com marxat d'aquest món»; d'un altre cas es diu: «l'hisop i el beneïter que el sacerdot tenia a la mà han quedat fets una bola de metall». Eren aquells moments angosiants que Josep Berga va descriure, l'any 1895, a *L'estudiant de la Garrotxa*: «La campana de la catedral avisava el perill convocant als fills de la ciutat per a conjurar la calamitat que començava. La famosa campana repetint les batallades cada cinc minuts commovia l'ànima omplint-la de terror ensems que d'esperança».

La cerimònia de comunir

El comunidor pròpiament dit havia de donar, doncs, acolliment a l'acte i cerimònia de comunir. Havia de ser una construcció «a quatre vents» per la necessitat d'albirar de quin punt cardinal provenia la tempestat principal, per dirigir-hi les pregàries. Quan Pere Ribot explica el comunidor de la Costa del Montseny, sobre la vall de la Tordera, utilitza la paraula *edícula*, que és una cambreta, un edifici de petites dimensions, com un quiosc o temple. A comarques gironines conservem un bon mostrari de comunidors. Remeto el lector al llibre *Les campanes*, de Carles Sapena, dins la col·lecció Quaderns de la Revista de Girona; i també a les revistes *Gavarres*, número 7, i *Verntallat*, número 28. Fent-ne una recapitulació es pot avançar una relació de comunidors encara existents a les comarques gironines: al Ripollès, Rocabrúna i Vallfogona; a la Garrotxa, Lledó i Riudaura; al Pla de l'Estany, Sords, Porqueres, Serinyà i Esponellà; al Gironès, Sant Gregori, Canet

Vallfogona del Ripollès.

d'Adri, Llorà, Llambilles, Estanyol, Granollers de Rocacorba, Fornells de la Selva, Madremanya, Sant Martí de Llémena i Cassà de la Selva; a la Selva, la Cellera, Caldes de Malavella, Anglès, Llagostera i Riudellots de la Selva; i a l'Empordà, Torroella de Montgrí, Ordis, Maçanet de Cabrenys, Ullastret, Agullana, Palau-sator, Sant Feliu de Boada, Vulpellac, Torrent, Caçà de Pelràs, Fontanilles, Fonolleres i Peratallada. En principi, sumarien un total de 36.

Pel que fa als tipus de comunidors, cal distingir entre els de porxo i els de torre. La construcció de porxo respon a una idea de simplicitat en el compli-

Contra tempestates. fo. clxxij.

Liter quod de fructibus qui in terra commendata sunt possidua
 & dignemur domino deo nostro Jesu christo bare: & solvere occi
 mas & punitias: & facere alias elemosinas ad honorem et glo
 riam domini nostri Jesu christi: & gloriose virginis Marie: & o
 rnam sanctorum: & sanctorum paradisi: facere oblationes et
 sacrificia pro animabus que ab hoc seculo decesserunt, ut hec o
 mnia sint in remissionem peccatorum nostrorum. Qui cum eo
 de patre et eodem spiritu sancto vivit & regnat deus. Per omnia
 secula seculorum. Amen. Et bicutur. Pater noster. & Ave ma
 ria, et Salve regina, et Credo in deum. et Quisquis vult sal
 vas esse, cum oratione. Die & exaudibilis. Et postea. Hic est
 solutio pro defunctis.

C Sequitur alia confusio optima contra tempestates.

Te teum laudamus. Te dominum confitemur. Et bicutu
 tota. In ipso. Omnia terra adorant te & psallat tibi & psal
 mam dicat homini tuo domine. Signum salutis. & pone domi
 ne in istis terminis nostris, ut non permittas involare angelum
 percutientem in terminis in quibus gentes habitant. & Pone
 signum. In tuam domine de celo & protege nos. & Et non sit in
 nos plaga nocens. Oramus.

Adona in igne admirabilis deus virtutum sabaoth rex
 Soday qui salutem dedisti in manu femine: qui donum
 Regule per Raphael liberasti ab asmodeo: qui oculos aper
 tuisti ceco nato: legionem demonum expulisti ab homine obles
 so: tuam punitie proterepo: annus clementiam: ut habeat tempus
 fructus & grandinis: & sanctas demonum a terminis nostris ex
 pellere: & effugare digneris. Per dominum nostrum.

Nec te lateat satana: imminere tibi penas / imminere tibi
 tonitrua: imminere iudicium: diemque supplicij. sempiter
 ni: velut cilivanus ardens / in quo tibi atque universis angelis
 tuis eterna preparata est interitio. Proinde damna de atque
 damna: da bonorum deo patri omnipotenti creatori omnium
 seculorum: da bonorum Jesu christo filio tuo domino nostro
 redemptori omnium seculorum: da bonorum spiritui sancto pa
 tris: da bonorum omnium christiano: cuius nomine atque
 virtute: precipio omnibus spiritibus immundis: ut exeat & res
 R

Ordinari ritual de Girona de 1550.

Els comunidors de porxo servien d'aixopluc, atès que la cerimònia que s'hi celebrava sempre tenia una meteorologia adversa

ment de la seva funció d'aixopluc, atès que la cerimònia que allí se celebrava sempre tenia una meteorologia adversa. Un porxo, a vegades ben senzill, ja servia. Entre els comunidors de porxo més vistós tenim els de Porqueres, Estanyol, Granollers de Rocacorba –de grans dimensions–, Vallfogona i Rocabrúna –aquest en lamentable estat de conservació.

L'altre tipus de comunidor és l'anomenat de torre, que es construïa amb una certa pretensió arquitectònica, amb esveltesa i tot en algun cas, i fins i tot incorporat a la mateixa edificació del temple parroquial. En tots els casos l'altura d'un comunidor de torre sempre és inferior a la del campanar veí; s'ha d'entendre com una qüestió de jerarquia ben ordenada. El comunidor de Llagostera, incorporat a la façana des de la seva mateixa construcció, obra finalitzada l'any 1730, és exemple de dignitat arquitectònica. Entre els més esvelts hi ha el de Vulpellac. Els de Llorà i Canet d'Adri estan emmarcats per-

Fornells de la Selva.

Llagostera.

fectament en la silueta dels pobles, ben acompanyats per uns veterans xiprers, com signes vivents d'una hospitalitat oberta. Altres, com els de Cassà de la Selva i la Cellera, són comunidors que destaquen entremig d'un paisatge profundament urbà i càlid, com estintolant el pal de paller que representa el seu campanar. La singularitat que pot adquirir un comunidor la veiem a Fornells de la Selva, amb una construcció inspirada en les velles garites de vigilància i defensa en temps de guerra, i després reconvertida en baluard d'imploració en temps de tempesta.

La litúrgia puntual

Al peu de la lletra, litúrgia és funció pública. És el culte ofert a Déu i realitzat per l'Església, és a dir, en comunitat. En èpoques anteriors a la nostra la comunitat cristiana actuava amb una certa representació de tota la societat civil que té al darrere. La funció religiosa es feia present a totes les manifestacions i qüestions de la vida quotidiana. Per exemple, era noble

preocupació obtenir bones collites del camp, en una organització rural sense pal·liatius d'assegurances i altres previsions. Les collites, exposades a totes les intempèries –exactament, sense metàfores–, eren un objectiu vital.

La litúrgia relacionada amb la meteorologia va tenir el seu punt culminant als segles XVI i XVII, amb els comunidors en ple servei i utilitat. Els textos podien variar segons diòcesis i condicions sociolaborals dels llocs i llogarrets, però tenien en comú un to vibrant, enèrgic, amb redactats que expressaven realment el moment dramàtic de la població pagesa que es jugava les collites a una sola carta: l'auxili diví.

El costumari religiós preveia una primera norma per a quan es girava mal temps: el sacerdot havia de fer tocar les campanes, perquè les campanes eren beneïdes i brandaven en nom de l'Església. Així s'havia d'esvaïr la tempestat. Però si aquesta persistia o augmentava, aleshores era quan el comunidor esdevenia protagonista, amb un ceremonial determinat que començava revestint-se el sacerdot de

Riudellots de la Selva.

sobrepellís i estola morada, color de penitència, i continuava amb els exorcismes o conjurs contra les tempestats. Alguns fragments són mostres prou expressives. El Centre Excursionista de Catalunya, entitat il·lustre del «fer país» més profund i entusiasta, publicà un ritual recuperat de l'any 1743 amb detalls de la cerimònia de comunir o de conjurar: «Així que el sacerdot veurà el cel cobert de fosca nuvolada farà tocar les campanes. Ja revestit, agafarà la Veracreu o relíquies de sants i, acompanyat del poble, es dirigirà al comunidor i començarà l'exorcisme: "Que et circundi, núvol, Déu Pare. Que et destrueixi, núvol, Déu Fill. Que et comprimeixi, núvol, Déu Esperit Sant. Fugiu, parts adverses, puix que us ha vençut a vosaltres i al món el Senyor nostre Jesucrist, lleó de la tribu de Judà i estirp de David"».

Els diversos rituals podien diferir en detalls; hi havia precisions recomanades als sacerdots oficiants, com ara preparar-se prèviament per a la confessió, si es disposava d'abundància de

confessors. «Si hi ha temps, un altre acompliment que cal fer és de resar l'ofici de difunts». I si encara en quedava, de temps, el sacerdot havia de fer «el signe de la creu, preferentment vers on llampega», i repetir-lo als quatre punts cardinals. La Facultat de Teologia de Catalunya ha editat l'*Ordinari d'Ugell*, amb textos de l'any 1536 referents a oracions alternatives que es pronunciaven a l'època. Algunes són aquestes: «Senyor, que beneïres el riu Jordà i allí vas voler ser batejat, digna't beneir aquests núvols»; «Us comuneixo, núvols, llamps i trons, per Déu que va formar cel, terra i mars»; «Et comuneixo, tempestat malvada i poderosa, en nom del Pare i del Fill i de l'Esperit Sant»; «Escolta, negra tempestat, Crist venç, Crist regna, Crist impera.»

Aquella societat antiga, depenent dels camps, estava profundament preocupada pels efectes del mal temps, i amb el calendari cristià als dits va arribar a assenyalar dues dates com a prin-

Portada del ritual de la diòcesi de Girona de 1736, amb les prescripcions referents a l'acte de comunir.

Sords, a Cornellà del Terri.

cipi i fi del major perill meteorològic: respectivament, el 3 de maig, festa de la Invenció de la Santa Creu, i el 14 de setembre, festa de l'Exaltació de la Santa Creu. Dintre d'aquests cinc mesos, propensos a les tempestes, els sacerdots amb càrrec pastoral eren manats de no absentar-se dels seus llocs, per si havien de practicar algun exorcisme dels referits.

Va caure en desús, aquella litúrgia puntual dels comunidors. Però fins gairebé als nostres dies l'Església s'ha ocupat d'atendre les necessitats meteorològiques de l'agricultura mitjançant una pràctica en forma de pregàries adients. L'oració *Ad petendam pluviam* era utilitzada per demanar la pluja quan la sequera persistia i amenaçava les collites, i fins i tot preveia un possible excés, per si es posava a ploure massa; el text implorava un equilibri sensat: «Atorgueu-nos el socors oportú d'una pluja suficient». Fet i fet és el mateix equilibri que desitjava el poeta Carles Fages de Climent a la seva *Oració al Crist de la*

El conjur: «Que et circumdi, núvol, Déu pare. Que et destrueixi, núvol, Déu fill. Que et comprimeixi, núvol, Déu Esperit Sant»

Tramuntana, quan demanava: «Doneu el verd exacte al nostre prat i mesureu la tramuntana justa, que eixugui l'herba i no ens espolsi el blat».

La litúrgia referent a la meteorologia disposava també d'una pregària per demanar el bon temps: «Apaivagueu les aigües que sobreïxen...». En ple segle XX encara eren vigents pregàries d'aquest tipus, i fins i tot tenien un poder de convocatòria concretat en forma de rogatives o pregueres públiques, sovint amb processó inclosa, cerimonial que podia ser decretat des del bisbat.

Present i futur

Restes i vestigis, a la seva manera expliquen tot allò que han pogut viure al llarg de les seves atzaroses vides. Un capitell historiat és un llibre obert, i un claustre és una enciclopèdia. Un comunidor, en canvi, es pot tornar mut si no se l'ajuda a parlar. Per exemple, del comunidor de Porqueres, al Pla de l'Estany, tot-hom en diu que és «un porxo sense res», allà on es fan les fotografies els

Porqueres.

nuvis que surten de casar-se. Semblantment, sense coneixement de causa, a un comunidor de torre se li diu «segon campanar» i també «beneïdor superior». Pitjor tractament ha rebut un comunidor situat a la comarca del Maresme perquè la seva construcció s'utilitza ara com a acolliment de les caixes niu de la

campanya de reintroducció del xoriguer, espècie *Falco tinnunculus*.

Tenim bons exemples d'estimació dels comunidors en unes quantes restauracions realitzades ja, tant en estructures com en accessos, a vegades difícils en el cas dels comunidors de torre. Però en molts altres casos cal encara prestar més atenció a unes construccions que són patrimoni popular, testimonis d'un temps remot, d'una vida càlida del teixit de la terra, que hem de ser capaços de llegir i de transmetre.

Seria bo que les institucions i les entitats que tenen la cultura popular i tradicional entre les seves predileccions volguessin assumir el propòsit de l'estudi i catalogació exhaustiva d'aquest patrimoni dels comunidors a les comarques gironines, un treball sistemàtic que podria tenir un vessant divulgatiu a peu de camí, com podria ser la retolació de cada comunidor i —posats a suggerir— amb una notícia de la funció que havia complert aquella construcció, avui massa oblidada.

Jordi Dalmau és escriptor.

Ullastret.

